

Titel: Deixis. En oversigt over deixisbegrebet og en beskrivelse af ytringens deixis

Forfatter: Ib Poulsen

Kilde: *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 8.
Deixis, 1975, s. 7-48

Udgivet af: Akademisk Forlag

URL: www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ib Poulsen

DEIXIS

EN OVERSIGT OVER DEIXISBEGREBET OG EN BESKRIVELSE AF YTRINGENS DEIXIS

Som illustration af de bernstein'ske koder anvendes ofte disse type-exempler¹⁾:

A.

Tre drenge spiller fodbold og en dreng sparker til bolden og den går gennem vinduet og drengene ser på det og en mand kommer ud og råber efter dem fordi de har smadret vinduet så løber de væk og så ser den dame ud af vinduet og hun skælder drengene ud.

B.

De spiller fodbold og han sparker til den og den går gennem dér og smadrer vinduet og de ser på det og han kommer ud og råber efter dem fordi de har smadret det så løber de væk og så ser hun ud og hun skælder dem ud.

Og som bekendt er A udtryk for den udvidede kode, og B for den indskrænkede. Bernstein har selv karakteriseret sproget under ét i den første som universalistisk, dvs. situationsuafhængigt, og i den anden som partikularistisk, dvs. situationsafhængigt.

Tidligt i sit forfatterskab har Bernstein imidlertid leveret en mere konkret beskrivelse af koderne, og heri indgik momenter som syntax, ordforråd, explicithed/implicithed, brug af logiske markører osv., men nogen præcis og systematisk beskrivelse blev det aldrig til. Karakteristikken forblev omtrentlig og tilfældig, og han har jo også senere taget afstand fra den til fordel for et forsøg på at begrunde kodernes anvendelighed i specifikke socialisationsmønstre.

Den væsentligste sproglige forskel mellem koderne, den der for en umiddelbar betragtning betinger den såkaldte situationsuafhængighed og situationsafhængighed har Bernstein ikke beskæftiget sig noget videre med. Eller med andre ord: Han har aldrig interesseret sig særlig meget for den måde de to tekster henviser til omverdenen på, skønt den væsentligste sproglige forskel netop ligger her. Ved at henvise pronominalt og adverbialt som i B forudsættes billedserien bekendt i en anden og højere grad end ved at henvise nominalt som i A.

Studiet af hvordan sproget, eller rettere sprogbrugen henviser til omverdenen er det samme som studiet af sprogbrugens deiktiske element, og i det foreliggende tilfælde kan analysen af det deiktiske aspekt præcisere hvad forskellen mellem de to tekster er - og hvad den ikke er.

Først og fremmest er begge tekster naturligvis situationsafhængige. Dvs. at forståelsen af dem i begge tilfælde kræver en viden om deres funktion i forsøgssituationen. Derfor er det også strengt taget noget vrøvl i al abstrakthed at hævde at det kun er den ene text, nemlig B, der er situationsafhængig. Hvad man må nøjes med at konstatere er at der er forskel på hvordan de to tekster henviser til referenten (billedserien), og her er det karakteristisk at A som en slags genfortælling opererer på et lavere forudsætningsniveau i forhold til billedserien end B, der nærmest har karakter af en indforstået kommentar med bevidsthed om modtagerens simultane tilstedeværelse.

Forskellen er altså snarere at de to tekster er udtryk for hver sin genre, velsagtens ud fra uens opfattelser af situationen og formålet med interaktionen. Derfor er det interessante i forbindelse med Bernsteins koder valget af sprogspiltype, og ikke hvorvidt den ene i al almindelighed er mere situationsafhængig end den anden.

Det er allerede blevet antydnet hvad deixis er, nemlig sprogets henvisning til omverdenen. Denne beskrivelse har egentlig sit udgangspunkt i den klassiske grammatik, og så tidligt som i det 2. årh. f.Kr. skrev Apollonius Dyskulus - her i H. Steinthals gengivelse:

"Ihr (pronominerne IP) Wesen ist, antwortet
(....) Apollonius, δεῖξις, Hinweisung auf
gegenwärtige Gegenstände, oder ἀναφορά
Rückbeziehung auf Abwesendes, aber schon
Bekanntes. "2)

Selv i denne ret primitive formulering ligger der tydeligvis en forestilling om at sproget er bundet til omverdenen via en henvisningsfunktion, enten henvisningen sker til genstande eller til noget allerede bekendt, fx. en tidligere nævnt og benævnt indholdsstørrelse i en text (anafora). Men tillige i at i det mindste en del af sproget (pronominerne) er defineret alene ved den funktion den har i relation til omverdenen, en funktion den kun kan have i en brugssituation. Således er deixis også i den klassiske udformning bundet til brugen af sprog, et forhold der sik-

kert har haft afgørende indflydelse på begrebets status inden for sprogvidenskaben.

Traditionelt har deixis nemlig tilhørt sprogvidenskabens stille existenser; først i de senere år er man for alvor begyndt at interessere sig for begrebet, og begrundelsen herfor er såmænd indlysende nok: Samtidigt med at sprogbeskrivelsen løsrev sig fra textbeskrivelsen (filologien) opstod der en stærk og særdeles levedygtig tro på at sproget var en sag der udmærket kunne studeres videnskabeligt, selvom det var isoleret fra den situation det fungerede i, og det gjaldt uanset om disse studier var genetiske eller strukturelle.

Derved blev relationen mellem sproget og sprogbrugssituationen naturligvis uinteressant - og deixis uvæsentlig at beskæftige sig med. Først med sprogvidenskabens tiltagende erkendelse af at sproget principielt er uadskilleligt fra den situation det anvendes i sker der en ændring. Deixis bliver interessant fordi det sprogvidenskabelige objekt undergår en metamorfose: Fra at have været substans eller immanent struktur ses sproget i stigende grad som integreret i sociale og kommunikative sammenhænge, og det medfører at forholdet mellem sprogbrugen og den situation brugen finder sted i bliver vigtig at få klarlagt. - Netop dette synes at være den rent sprogvidenskabelige begrundelse for at fokusere på deixis.

Imidlertid udgør problemerne omkring forholdet mellem sprogbeskrivelse og deixis ikke i sig selv nødvendigvis en gyldig legitimering for at beskæftige sig med dem. Sprogvidenskabelige problemstillinger er ikke interessante per se. Kun for så vidt de kan indgå som et middel i en kritisk erkendelsesinteresse har de krav på opmærksomhed. Derfor må studiet af deixis også primært legitimeres af det bidrag begrebet kan yde her, og i 2. del af denne artikel vil jeg antyde hvordan. Jeg vil her prøve at skitsere hvorledes sprogets deiktiske funktion indgår som et konstituerende element i etableringen af relationerne mellem sprogbrug, sprogbrugere og den fysiske, sociale og kommunikative situation som sprogbrugerne til stadighed befinder sig i og handler i. Eller med andre ord: Jeg vil forsøge at redegøre for nogle af de træk der konstituerer deixis som et moment i den social-kognitive funktion sproget har.

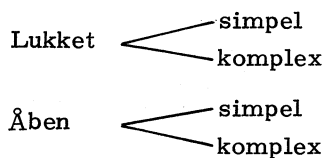
1. del af artiklen skal skabe de nødvendige forudsætninger herfor, og skal indeholde en oversigt over det deiktiske felt. Det vil sige en præsentation af en række forskellige sprogbeskrivelsestraditioners op-

fattelse af deixisbegrebet. Det tjener på den ene side det formål at introducere deixis som et sprogvidenskabeligt beskrivelsesredskab, på den anden side at formulere de krav man må stille til etableringen af et sprogvidenskabeligt objekt med et funktionelt deixisbegreb.

Men naturligvis kan en sådan stærkt begrænset oversigt ikke indeholde alle de nuancer som de behandlede sprogbeskrivelsestraditioner og dertil knyttede deixisbegreber har. Den må nødvendigvis indeholde en række grove generaliseringer som specialister inden for de forskellige felter næppe alle finder lige betegnende, men de er nok prisen for den slags oversigter.

1. En præsentation af nogle deixisbeskrivelser.

Deixis optræder stort set inden for tre sprogbeskrivelsestraditioner: den lingvistiske, den fænomenologiske og den kommunikative, og i alle tre tilfælde udformes begrebet specifikt i overensstemmelse med den givne sprogopfattelse. Det kan derfor være en fordel at tage udgangspunkt i denne og forklare det enkelte deixisbegreb her ud fra. På grund af beskrivelsens oversigtlige karakter skal jeg ikke gå i detaljer med disse sprogopfattelser, men blot skitsere hovedtrækkene i dem, især med henblik på forholdet mellem sprog og situation, og til det brug er en række sprogsystem-kategorier nyttige. Man kan nemlig skelne imellem de sprogopfattelser der konstituerer deres objekt som et autonomt system uden forbindelse med den situation det fungerer i, og dem der implicerer en forståelse af sproget som integreret i denne situation. Jeg har forsøgt at navngive graden af integration ved at kalde det første forhold en lukket relation, og det andet en åben. På baggrund af de tre sprogbeskrivelsestraditioner kan man skelne mellem følgende kategorier:

1.1. De lukkede systemer.

Egentlig har det lingvistiske sprogsyn altid været præget af strukturalisme, men først efter F. de Saussure blev det klart for enhver at det

lingvistiske objekt var de immanente, sproglige strukturer, udmøntet i forestillingen om la langue.

Den måde hvorpå man drev (og stadigvæk driver) denne lingvistik er ved at lave grammatiske beskrivelser hvis fornemste opgave er at fungere normativt, og som sådan skelne mellem acceptable og unacceptable morfemer/ord/sætninger på et givent (national)sprog. Derudover skal de kunne beskrive de formelle karakteristika for alle acceptable morfemer/ord/sætninger.

For at kunne opfylde disse to krav består enhver grammatik da også af en række formelle kategorier for morfemer og lexikon samt regler for de rigtige kombinationer af dem, og grammatikken fremhæver på denne måde sprogets systematiske og formelle aspekter - men på samme tid understreges sprogets karakter af et autonomt system i forhold til brugssituationen. Netop i kraft af den konsekvente grammatiske beskrivelse fremtræder sproget i det lingvistiske regi som et system der lukker sig om sig selv.

1.1.1. Det simple, lukkede system.

Den klassiske strukturalisme (Københavnerskolen og i nogen grad Pragterskolen) repræsenterer her det simple, lukkede system, ikke fordi sprogsystemet optræder særlig ukompliceret, men fordi strukturen på det nærmeste fremtræder som en statisk-taxonomisk størrelse.

En fremtrædende repræsentant inden for den klassiske strukturalisme er L. Hjelmslev, og lad os se lidt nærmere på hvad han skriver om deixis.

I artiklen "La nature du pronom"³⁾ tager han ganske vist udgangspunkt i at pronominet har en henvisende funktion, men vel at mærke ikke i hvad denne henvisning nærmere består i, kun i at pronominer i al abstrakthed er henvisende hvad der jo er helt i overensstemmelse med opfattelsen af sproget som en autonom størrelse. Selve den lingvistiske bestemmelse af pronominet sker på god strukturalistisk vis rent syntaktisk: "Le contenu positif du pronom est purement MORPHÉMATIQUE."⁴⁾

Ikke desto mindre mener Hjelmslev at han med denne pronomenbestemmelse er i stand til at beskrive den deiktiske og anaforiske pronomenfunktion tilfredsstillende. Og hvis man nøjes med at opfatte deixis og anafora som blot og bar abstrakt lingvistisk henvisning, så må man give ham ret når han hævder at pronominet - forstået som henvisning og

bestemt morfematisk - både inkluderer og giver en lingvistisk set holdbar forklaring på disse to begrebers existens som pronomenfunktion. Konsekvensen er bare at man på den ene side fuldstændigt ophæver forskellen mellem den deiktiske og den anaforiske henvisning, og på den anden side at man slet ikke får beskrevet hvad henvisningen rent faktisk består i, dvs. hvad der henvises fra og til. Det eneste der tilsyneladende opnås med denne beskrivelse er at få passet en lidt besværlig ordkategori ind i det lingvistiske system, men det har måske også været hensigten.⁵⁾

1.1.2. Det komplekse, lukkede system.

De generative transformationsgrammatikers lingvistiske system er også lukket, men i modsætning til de klassiske strukturalisters komplekt. For det første fordi man her opererer med både en dybde- og en overfladestruktur, og for det andet fordi strukturen p.gr.a. transformationerne er dynamisk.

Chomsky har, såvidt jeg ved, ikke selv beskrevet deixis direkte. I hvert fald indeholder hans pronomenbegreb kun den traditionelle substitutionsfunktion: Via en "sletningsregel" substituerer pronominet nominet under forudsætning af at en række syntaktiske mindstekrav (person, køn og tal) er opfyldt.

Til gengæld har en anden transformationsgrammatiker forsøgt at formulere hvad en henvisning er inden for dette grammatiske univers⁶⁾, dog i delvis modsætning til den der ligger implicit hos Chomsky. Alligevel drejer det sig karakteristisk nok kun om anaforer, dvs. textinterne henvisninger, og Ray Dougherty skelner her mellem anaforer hvis referend ligger inden for sætningen (A_1), og anaforer med referenden placeret uden for (A_2).

Han kritiserer derefter den chomskyanske beskrivelse fordi den er bygget op på en systematisk reversabilitet mellem substituens og substituentum. Det medfører nemlig at en rekonstruktion af sætningen principielt skal være mulig, og det kræver at A_1 og A_2 har hver sin dybdestruktur som vist i eksemplerne (jeg har udeladt transformationsskemaet, da det er uden betydning i denne forbindelse):

(1) Ole spiste sin madpakke.

(1a) Ole_1 spiste Ole_1 's madpakke (dybdestruktur)

- (2) Ole spiste hans madpakke
 (2a) Ole spiste Peters madpakke (dybdestruktur).

I (1) har vi en A_1 og i (2) en A_2 , og umiddelbart ser dette ganske tilforladeligt ud, men ikke desto mindre kan der anføres et ganske overbevisende modexempel (det såkaldte Bach'ske paradox), der viser at den strikte TG-beskrivelse er utilstrækkelig:

- (3) The man who shows he deserves it will get the prize he desires.

Hvis man skulle forsøge at rekonstruere den ville den komme til at lyde:

- (3a) The man who shows that the man deserves the prize that the man who shows that the man deserves the prize that the man
 will get the prize that the man who shows that the man deserves the prize that the man who shows

Og da en uendelig dybdestruktur ikke er tilladt er den anførte beskrivelse ikke er god nok. Tilsvarende eksempler ville være:

- (4) I gave the book that he wanted to the man who asked for it.
 (5) The girl who was asking for him finally found the man she wanted.

Ray Dougherty foreslår derfor at man indfører en interpretativ hypotese i beskrivelsen, samtidigt med at man lader A_1 og A_2 have samme dybdestruktur. Det vil sige at referenden nu skal fastlægges interpretativt, altså ikke i dybdestrukturen, ud fra den viden om situationen som den indfødte sprogbruger har.

På denne baggrund opstiller han 3 interpretative regler for hvordan forholdet er mellem en læsning af substituensen som en A_1 og en A_2 :

1. Man læser en substituens som en A_2 før man læser den som en A_1 .
2. Ikke omvendt.
3. Hvis en substituens læses som en A_1 og her er grammatisk i orden, så er substituensen læst som en A_2 det også.

I kort form er forholdet mellem A_1 og A_2 altså dette:

$$\sum A_1 \subset \sum A_2$$

og Doughertys kommentar hertil er:

"There is no a priori reason why this should be hold in English, but the fact that it does is linguistically significant."

Spørgsmålet bliver så hvordan man beskriver denne lingvistiske signifikans. Artiklens forfatter forsøger at gøre det ved at sige, at under alle omstændigheder tilhører inputtet $\sum A_2$ og outputtet principielt altid $\sum A_2$, men i nogle tilfælde sker der en sætningsanaforsisk mærkning, så outputtet i virkeligheden tilhører $\sum A_1$.

Denne mærkning sker ifølge Dougherty ved en filtervirksomhed, der kan beskrives som to betingelser:

1. Hvis sætningen indeholder en substituens der forstås som en A_2 kan denne substituens også forstås som en A_1 hvis der er en NP til venstre for den, en NP der stemmer overens med den mht. person, tal og køn.
2. Det samme gælder i de tilfælde hvor substituensen er placeret til venstre for NP'en i en underordnet konstruktion.

Men hermed har Dougherty ikke ophævet, endsige givet klare grammatiske regler for tvetydigheder af typen:

- (6) Drengen vidste hvad han ville.

Han har faktisk kun angivet en mulighed for at læse "han" som en A_1 . I sin beskrivelse tager han heller ingen lingvistisk-metodiske konsekvenser af den indvundne erfaring om at A_1 egentlig er konstitueret som anaforskategori på baggrund af A_2 . Til trods for den interpretative opblødning af transformationsgrammatikken når han aldrig til den deiktiske henvisning, for hvor sproget holder op der holder også lingvistens arbejdsområde op. Sproget er et lukket system, og det er kun inden for det man arbejder, derfor amputeres deixisbegrebet.

Naturligvis har ikke alle lingvister en så rigid opfattelse af hvad sproget er. Så snart man bevæger sig over i den semantiske sprogbeskrivelse holder sproget op med at være hermetisk lukket. Alligevel er der selv her ikke tale om nogen tydelig åbning, hvad Fillmores deixisbeskrivelser viser, selvom det umiddelbart kunne se anderledes ud.

I to artikler⁷⁾ giver han en ganske omfattende beskrivelse af deixis, og han ser begrebet som en kommunikativ størrelse der først og fremmest har den funktion at knytte sproget sammen med situationen. Imidlertid er hans interesse alene bundet til de sproglige forhold. Det der i virke-

ligheden interesserer ham er hvilke sproglige udtryk der falder ind under de deiktiske kategorier han opstiller, og han gør næsten ingenting ud af at beskrive hvorledes disse deiktiske udtryk faktisk fungerer i en konkret sprogbrugssituation. Derfor synes hans sprogopfattelse i grundtrækkene trods alt at falde sammen med de foregåendes. Men med sin semantiske tilnærmelse får han dog sagt betydeligt mere om emnet end nogen af de andre, og hans artikler kan kun anbefales hvis man ønsker en lettilgængelig opsummering af de deixiskategorier som det semantiske felt kan opbyde.

1.1.3. De logiske positivister.

Fra filosofisk hold har man også beskæftiget sig med deixis, og jeg vil afsluttende præsentere de logiske positivisters forhold til begrebet. Netop fordi et af hovedformålene inden for den logiske positivisme har været at konstruere et logisk konsistent beskrivelsessystem har deres sprogopfattelse afgørende lighedspunkter med den lingvistiske, faktisk har den logisk positivistiske kalkyle leveret grundtrækkene i den lingvistiske beskrivelsesmodel, og som det vil fremgå forsøger de to repræsentanter B. Russell og W. Quine hver for sig at give en filosofisk begrundelse for hvorfor man overhovedet ikke skal beskæftige sig med deixis.

Man kan i analysen af Russells tanker tage udgangspunkt i hans påstand om, at enhver sætning indeholder et ord der ikke er et proprium⁸⁾, og det giver ifølge Russell altid mulighed for et disjunktivt spørgsmål⁹⁾ (er det dét eller dét?). Da sprogets eneste funktion for ham i første omgang er entydigt at benævne og i næste omgang at beskrive perciperede objekter kan han derfor hævde at sproget kun tilnærmelsesvist opfylder denne funktion, netop på grund af muligheden for det disjunktive spørgsmål.

Tingene i omverdenen benævnes og beskrives af proprier og prædikater, og disse kalder Russell for de sproglige universalier. I en sætning er der imidlertid også andet end universalier, nemlig de såkaldte partikler, og det er dem der giver ophav til de disjunktive spørgsmål. Blandt partiklerne findes de egocentriske der udgøres af "jeg", "du", "her", "i går", etc. kort sagt de traditionelt deiktiske ord. Det er nu Russells påstand at disse egocentriske partikler alle kan reduceres til ordet "dette", og det forsøger han at vise ved nogle omformninger. Han skriver:

"All egocentric words can be defined in terms of "this".
 Thus "I" means "The biography to which this belongs";
 "here" means "The place of this"; "now" means "The
 time of this"; and so on. We may therefore confine
 our inquiry to "this".¹⁰⁾

Efter sin reduktion fortsætter Russell med at vise at "dette" hverken benævner eller beskriver noget bestemt i verden, men at ordet kun udgør en verbal pegehandling hvilket vil sige at "dette" ikke kan tilhøre klassen af sproglige universalier hvis begrebskendetegn netop er fastlagt deskriptivitet. Klassen af universalier konstituerer nemlig leksikonnet i den logisk positivistiske korrektion til dagligsproget, og da "dette" hverken er et proprium eller et prædikat, og altså heller ikke noget universalium, kan det ikke indgå i et ideelt logisk-deskriptivt sprog. Eller med andre ord: Universalierne opfylder alene den funktion som Russell har tilforordnet sproget som et filosofisk erkendelsesredskab, og "dette", altså de egocentriske partikler, har derfor ingen større filosofisk interesse.

For Quine er hovedproblemet det samme som for Russell: Kan de deiktiske ord undværes i en logisk-sproglig beskrivelse af omverdenen? Eller formuleret i Quine'ske termer: Er indikatorer uundværlige i en kanonisk beskrivelse af omverdenen? Før det er meningsfuldt at bringe Quines løsning på problemet er det nødvendigt at gøre rede for hvad han mener med "indikatorer" og "en kanonisk beskrivelse". Quine definerer indikatorer som ord "der skifter reference i overensstemmelse med systematiske træk i konteksten eller omgivelserne"¹¹⁾, og ordene er "jeg", "du", "han", "nu", "her", "da" etc. Den kanoniske beskrivelse¹²⁾ består af 1. kanoniske formuleringer, dvs. såkaldte "evige sætninger" der udtrykker analytiske sandheder i kvantificerbare termer; 2. det kanoniske system: det logiske system for de evige sætninger, og 3. den kanoniske notation: den anvendte notation i de evige sætninger.

De evige sætninger udtrykkes i "indefinite singular terms", dvs. generelle kvantificerbare termer. Indikatorerne, viser Quine, er både generelle i forhold til navne og kvantificerbare, men situationsafhængigheden betyder m. h. t. referencen at indikatorers sandhedsværdi ikke objektivt og entydigt kan afgøres. Betydningen hos indikatorer kan, som Quine påviser det, ikke absolut og situationsuafhængigt afgrænses, hvad

der efter hans opfattelse er en forudsætning for at kunne afgøre om noget er sandt eller falsk.

Fælles for Russell og Quine er at deixis bestemmes negativt. Russell viser hvorledes "this" ikke er et sprogligt universalium, og Quine at indikatorer ikke kan høre til en kanonisk beskrivelse af omverdenen. Begge gør de det ved at påvise hvorledes deixis mangler en række egen-skaber, og således ser de i deres søgen efter elementer til en "entydig" og "objektiv" beskrivelse af verden ikke hvad deixis er, kun hvad det ikke er.

Problemet var det samme, og konklusionen er faktisk også identisk med Russells: Indikatorer er ikke anvendelige i en beskrivelse af verden i logisk-positivistisk forstand. Kriteriet for at de (dvs. de deiktiske ord) ikke kan bruges er imidlertid forskelligt fra Russells idet Quine anvender et sandhedskriterium som det der adskiller indikatorer fra "indefinite singular terms".

Men hvorfor optræder deixis kun negativt? For at forstå dette må man huske på de logiske positivisters intention om at ville skabe et logisk konsistent beskrivelsessystem som skal udtrykke de elementære sanseerfaringer, dvs. sanseerfaringer om omverdenen sanset umiddelbart¹³⁾. Men hvorfor denne intention?

Begrundelsen skal søges i den fænomenalisme der udtrykker at erkendelsen "som yderste rekursbasis har subjektivt oplevede sanseindtryk (....) der pr. definition unddrager sig intersubjektiv kontrol"¹⁴⁾ og med Dag Østerberg¹⁵⁾ kan man så fortsætte med at konstatere at erkendelsen derved konstitueres på baggrund af et udvendigt forhold til omverdenen idet den sker på grundlag af umiddelbare, subjektive sansninger. Tingene er det man hører, ser og føler, og ikke hvad man forstår dem som. Tingene er deres fremtrædelsesform.

Den eneste erkendelsesdiskussion der herefter kan føres bliver så hvorvidt et eller andet beskrivelsessystem (dvs. sprog) som elementær-sansningerne kan udtrykkes igennem er logisk konsistent. På grund af det udvendige forhold til omverdenen vil beskrivelsen ifølge Østerberg nemlig altid være principielt tilfældig.

Netop denne erkendelsesdiskussion må føre til at de logiske positiver forsøger at konstruere et logisk konsistent beskrivelsessystem, enten det nu sker ved hjælp af universalier eller kanoniske beskrivelser. Disse beskrivelsessystemer må nødvendigvis have sproget som grund-

lag, men da dagligsproget som påvist af de logiske positivister er logisk inkonsistent vil der ske en selektion af brugbart beskrivelsesmateriale i overensstemmelse med det logiske princip det pågældende beskrivelsessystem skal opbygges efter. Frasorteringen sker ved en konfrontation af sprogligt materiale med det logiske princip. Hos Russell er dette princip "en entydig reference", og de sproglige udtryk der ikke opfylder denne logiske betingelse kan derfor ikke kaldes universalier, men må nøjes med at være partikler. Denne særlige klasse af partikler der er interessante i denne sammenhæng, nemlig de egocentriske partikler, er altså så at sige frasorterede sproglige udtryk. Hos Quine er det adskillende logiske princip sandhedsværdi, og de frasorterede udtryk hedder indikatorer. Princippet er det samme som Russells, og som påvist er konklusionen det også.

1.2. De åbne systemer.

Som nævnt allerede i indledningen er sproget, beskrevet som et åbent system, integreret i kommunikationssituationen. Det vil sige at sproget ikke primært ses som et immanent system principielt adskilt fra enhver brugssituation og den konkrete sprogbrug udelukkende som manifestationer heraf, men at det betragtes som et redskab der giver sprogbrugen en række muligheder (og påtvinger ham/hende en række begrænsninger) i alle de situationer hvor den kommunikative kompetens er aktiveret.

Derfor er det væsentlige i denne sammenhæng også at beskrive hvad man som sprogbruger bruger sproget til, og det betyder selvsagt at deixis bliver overordentlig vigtigt som det element der forbinder sprogborgen med situationen.

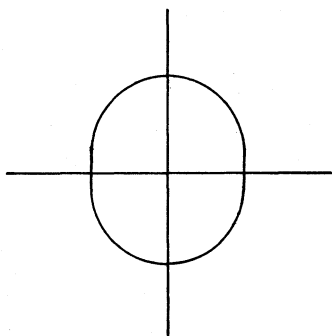
I det simple, åbne system bliver deixis i første række præsenteret via Bühler, og i anden række af en relativ kort omtale af fænomenologerne. I det komplexe, åbne system hviler præsentationen hovedsageligt på Rommetveits deixisbegreb, sekunderet af Habermas og Wunderlichs.

1.2.1. Deixis og det simple, åbne system.

Udgangspunktet¹⁶⁾ for Bühler er at sproget har to "felder": et "Symbolfeld" og et "Zeigfeld". Det første definerer han som de kontekstuelle omgivelser et ord er placeret i, omgivelser hvis vigtigste funktion det er at fastholde relationen mellem sprogets syntaktiske og lexikalske ele-

menter. Det andet, og det i denne forbindelse interessante, bestemmes som det jeg-her-nu system som subjektet orienterer sig i overensstemmelse med.

Definitionen af Zeigfeldet kan illustreres ved at præsentere den såkaldte "Origomodel":

Bühler skriver selv om sin model:

"Zwei Striche auf dem Papier, die sich senkrecht schneiden, sollen uns ein Koordinatensystem andeuten, O die Origo, den Koordinatenausgangspunkt.

Ich behaupte, dass drei Zeigwörter an die Stelle von O gesetzt werden müssen, wenn dies Schema das Zeigfeld der menschlichen Sprachen repräsentieren soll, nämlich die Zeigwörter hier, jetzt und ich.¹⁷⁾

I Symbolfeldet findes "Nennwörter", og som det fremgår af citatet: I Zeigfeldet findes "Zeigwörter". Nennwörter er ord med en tilforordnet konstant mellem sprogsymbol og symboliseret genstand; Zeigwörter ord hvis betydning er givet af talesituationens jeg, her og nu. Zeigwörternes funktion er som en vejviser at vise hen til noget og/eller nogen, og Nennwörternes at symbolisere genstande.

I beskrivelsen af Zeigfeldet indgår subjektets orienteringspunkt i omverdenen, illustreret af origomodellen. Dette orienteringspunkt udtrykker Bühler i de tre pegeord: jeg, her og nu, og disse ord peger, i og med de anvendes, verbalt tilbage på det ytre subjekt, stedet hvor han/hun befinder sig og tidspunktet for ytringen.

Ifølge Bühler kan denne udpegning eller deiktiske funktion manifestes på tre måder af de samme pegeord: Den første der tillige danner

grundlag for den efterfølgende er hvad Bühler kalder "Deixis ad oculos", den anden "Deixis am Phantasma", og den tredje "Anaphora".

Bühler definerer ikke direkte deixis ad oculos, men grundlaget er et subjekt der er adskilt fra genstandene i omverdenen, en beskrivelse der i grundtrækkene er identisk med en række fænomenologers forståelse af individets forhold til omverdenen, herom lidt senere.

Individet perciperer og oplever omverdenen, men må på grund af subjekt-objekt relationen nødvendigvis opleve den ud fra sig selv, her og nu. Ved at pege på en eller anden genstand peger man således fra sig selv og hen mod genstanden, og hvis denne henvisning udføres sprogligt v.h.j. a. pegeordene udfører man en deiktisk funktion. Deixis ad oculos kommer derfor som sprog til at betyde henvisning til genstande, synlige eller hørlige i ytringssituationen, ved anvendelse af pegeordene.

I deixis am phantasma er den deiktiske funktion den samme som i deixis ad oculos, men der er blot tale om en forskydning ("Versetzung") af det rum hvori henvisningen finder sted til et fiktivt eller forestillet rum, som fx. i en fortælling eller i et drama.

Bühler opregner tre former for deixis om phantasma, og de kan bla. vise hvad han mener med forskydningen: 1. Individet forestiller sig genstanden der henvises til i sin egen nærhed; 2. individet forestiller sig bragt hen til de omgivelser hvor genstanden der peges på befinder sig; og 3. en mellemting mellem at blive og at gå, nemlig at pege på den forestillede genstand "derfra hvor man står", dvs. individet etablerer en bestemt synsvinkel hvorfra det med sit indre øje ser objektet.

Den sidste pegeordsfunktion er "Anaphora", og den bestemmer Bühler som henvisning til eller pegens på andre sproglige elementer i den foregående text.

Selvom de kalder det noget andet - index -, så er en række fænomenologers¹⁸⁾ henvisningsbegreb som antydnet stort set identisk med Böhlers. De opererer med en tilsvarende skelnen mellem deiktiske og ikke-deiktiske ord, de bestemmer de deiktiske ords funktion som henvisning til dimensionerne tid, rum og person og som en udpegning med en specifikation af det indicerede objekt til følge. Endelig understreger de at det er sprogbrug der er det interessante for dem.

A. Burks tager i en temmelig indgående beskrivelse af index udgangspunkt i Ch. S. Peirces opdeling af sproget i de tre kategorier: symbol, ikon og index. Adskillelseskriteriet for Peirce er tegntypernes repræsentation af objektet. Symbolet er associeret objektet ved hjælp af en konventionel regel, ikonet ved at "udstille" (exhibit) objektet som fx på en tegning, og indexet ved at stå i en eksistentiel relation til objektet.

Min interesse i denne sammenhæng er index, og jeg vil i det følgende udelukkende koncentrere mig om denne tegntype.

Et spørgsmål som man umiddelbart må stille til den indexikale repræsentation er hvad der menes med "eksistentiel relation", og Peirces svar er at den er en fysisk relation fremkommet ved en pegehandling. Hvis man nu i stedet for at pege anvender ordet "dette", så benytter man en pegesubstitut. Disse pegesubstitutter omfatter udover ord som "denne" og "dette" også de efterhånden gammelkendte: "jeg", "du", "her", "nu" etc., altså de deiktiske udtryk.

Burks kritiserer så dette indexbegreb ved at påvise hvorledes eksemplerne anført af Peirce selv er med til at gøre begrebet uklart og unødvendigt. Eksempelvis vil jeg citere Burks påvisning af hvordan Peirce sammenblander index's eksistentielle relation til sit objekt med en operationel definition af et symbol:

"A symbol is ostensibly defined to an interpretant by putting the interpretant in existentiell connection with instances and counter-instances of the concept signified by that symbol. Thus "red" may be defined ostensibly by pointing out various red and non-red things. This means that an index is required for the ostensive definition of a symbol, but it doesn't make the symbol so defined an index. . . . For example, he (Peirce) classifies "meter" as indexical on the ground that a meter is defined by reference to a standard denoted by indices (. . . .) Again, he holds that existence and imaginary are indexical".

Burks konkluderer nu på baggrund af sin kritik at Peirces definition af index ikke gør begrebet nødvendigt hvilket kræver, da begrebet efter hans mening er nødvendigt, at et nyt definitionsforsøg bliver gjort.

I stedet for som Peirce at tage udgangspunkt i den eksistentielle relation stiller Burks sig spørgsmålet: Hvad er et indexikalt tegn? For

at kunne besvare dette inddrager han to andre Peirce'ske begreber: "token" og "type", idet han mener at det fundamentale ved indexikale tegn er indexikale symboler og ikke ren index (dvs. pegen). Et token definerer Burks (på grundlag af Peirce) som enhver tilsynekomst af et lyd- eller skriftmønster på et ord som en interpretant reagerer på som et tegn. For at denne reaktion kan ske må tegnet (token) imidlertid optræde i en passende kontekst hvilket også implicerer en spatio-temporal locus. Type bestemmes som klassen af token for et givet ord, og er således et abstraktum uden spatio-temporal fixation.

Ved ikke-indexikaler (det vil her sige symboler) er der ifølge Burks identitet - i det mindste tilnærmelsesvist - mellem type og token, mens dette ikke gælder for indexikaler. Hvis man overhovedet skal tale om fællestræk gælder det i så fald kun funktionen i overensstemmelse med de lingvistiske regler. Det betyder at indexikale tegn i brug altid må forstås som token og er dermed kun forståelige i en situation med et specifikt personforhold, sted og tid.

Det problem Burks nu stiller sig er hvorvidt indexikalerne er nødvendige i sproget eller om de kun er behagelige substitutter - eller udtrykt mere direkte: Er det muligt at et udtryk som "denne bog" kan formuleres med en entydig identifikation til følge uden index? Groft skitseret løber Burks' argumentation på denne måde: "Bog" er et symbol der ikke skelner mellem forskellige bøger. Man kan således sige at symbolet i en vis forstand udtrykker enshed. "Denne" derimod udpeger i dette tilfælde én bog fremfor nogle andre og markerer således en forskel. Det medfører at en beskrivelse uden index forudsætter identitet mellem de ting der refereres til ved anvendelsen af et symbol. Sikker viden om at dette er tilfældet er imidlertid kun mulig med en totalviden om universet, idet man må kende alle tingenes egenskaber for at kunne afgøre om der er identitet, og det er naturligvis umuligt i praxis.

Samtidigt kan vi med vore sanser adskille fænomenerne i verden omkring os på en måde som ikke er manifesteret umiddelbart i brugen af "bog". Dertil kræves den yderligere determination som de udpegende ord eller gester giver. Således er brugen af sproget som identifikation af fænomener betinget af indexikalitetens tilstedeværelse.

Mens de logiske positivister forsøgte at skaffe en række filosofiske argumenter for ikke at beskæftige sig med deixis er det omvendte tilfældet hos fænomenologerne. Deres vigtigste opgave synes i denne sam-

menhæng at være at skabe en begrundelse for at deixis er en nødvendig del af sproget ofte i mere eller mindre explicit polemik mod Russell, Quine og andre positivistisk orienterede¹⁹⁾.

Men i hvilken forstand er dette deixisbegreb betinget af at være indskrevet i et åbent, men simpelt system?

For det første er det kun sprogbrugeren forstået som afsender der spiller en rolle. Man taler til nogen, ikke fx dialogalt med nogen om noget, og man lytter ikke. Det synes derfor som om sprogopfattelsen i lighed med tidligere er monologistisk, jf. at subjektet hos Bühler altid tager udgangspunkt i sit eget jeg, her og nu. Der er således intet krav om en modtagers tilstedeværelse eller bevidsthed om en. Bühler nævner det ihvertfald ikke, men hvis man havde lejlighed til at spørge ham ville han sikkert ikke benægte at det ikke desto mindre er nødvendigt at en afsender oplever en modtager - man står jo ikke og råber ud i luften; i så fald henregnes man i de allerfleste tilfælde ikke til kategorien af normale sprogbrugere. Mere sandsynligt er det at Bühler blot præsupponerer modtagerens tilstedeværelse, og netop her kan man iagttage en strukturlighed med lingvisterne. De har jo tilsvarende for vane at forudsætte sprogets brug, uden at det klart fremgår af deres analyser.

Konsekvensen for Bühler og for fænomenologerne er som lingvisterne at man slipper for at beskrive en række intrikate problemer i relation til kommunikation. Fx. er det ikke nødvendigt at beskrive brugen af deixis og de mulige komplikationer i forbindelse hermed hvis der er mere end en enkelt til stede som modtager, hvis deltagerne har forskellige sociale roller og hvis afsenderen ikke kender de tilstedeværende lige godt. Den abstrakte situationsbeskrivelse tvinger heller ikke Bühler til at tage stilling til det problem som beskrives i Poul Vads roman "Rubruk"²⁰⁾. Endelig skal det anføres at i og med at deixis beskrives som en pegen på noget, så opfattes pegeordene kun som tiltale og ikke samtidigt som omtale. Følgelig bliver den sociale forskel der er markeret i brugen af fx "De" og "du" ikke relevant, idet "De" og "du" også udtrykker en formel henholdsvis uformel relation til den tiltalte. Det gør etiketteproblemerne med at omtale en nærværende person hvis navn eller titel man ikke kender som "han" og "hun" heller ikke. Det vil sige, opfattes Zeigwörterne og dermed deixisbegrebet kun som en abstrakt henvisning til og ikke samtidigt som omtale af, så bliver diverse etiketteregler eller normer for sproglig adfærd irrelevante for sprog-

beskrivelsen på trods af at disse er af afgørende betydning for såvel lingvisten som sprogpsykologen, når han eller hun snakker med sin ægtefælle, en kollega etc.

For det andet at situationen beskrives meget generelt: Jeg'et er et individ, hverken mere eller mindre; stedet bestemmes som en oplevet placering i rum; og tiden beskrives som et oplevet "nu", evt. et "før" eller "efter". Dette situationsbegreb fremstår som en meget abstrakt størrelse der er beskrevet universalt, dog med den modifikation at den ikke er helt apersonificeret som fx. hos de logiske positivister. Der nævnes bogstavelig talt ingen konkrete, sociale træk; de synes ikke at være relevante i dette fænomenologiske situationsbegreb og er nok det tydeligste tegn på den klassiske fænomenologiske idealistiske verdensforståelse. Opfattelsen af situationen forekommer således at være i god overensstemmelse med fænomenologernes eksistentielle forståelse af verden, en omverdensforståelse der åbenbart betinger en så grovmasket omverdensbeskrivelse at sociale forskelle ikke opfanges. Derfor omfatter beskrivelsen af den subjektive Lebenswelt i den klassiske fænomenologi kun individets eksistentielle oplevelse af sig selv som individ eller som menneske og altså ikke som politimand, rengøringskone eller jord- og betonarbejder. Det synes ikke at høre med til de betingelser som vi lever under og bruget sproget i!

Endelig for det tredje ses forholdet mellem de deiktiske ord og situationen som enkeltvirkende. Det vil sige at de deiktiske ords betydning betragtes som entydigt forankret i situationen, de får alene deres betydning derfra, og brugen af dem har derfor ingen direkte indflydelse på den specifikke situation de anvendes i.

1.2.2. Deixis og det komplekse, åbne system.

Hos Rommetveit²¹⁾ er deixis stadigvæk defineret som en henvisning der først og fremmest er bundet til brugen af sprog. Men for det første foregår denne henvisning ikke blot fra et individ til en genstand, og for det andet sker den ikke i et socialt tomrum. Det rommetveit'ske deixisbegreb er knyttet til intersubjektive, kommunikative handlinger, og det vil bla. sige at det individualpsykologiske udgangspunkt i et jeg, her og nu er skiftet ud med et socialpsykologisk i et vi, her og nu, hvor "vi" er afsender og modtager sammen med begges bevidsthed om hinanden²²⁾. De deiktiske udtryk kan derfor beskrives som "kanaler fra

eit opplevt tidsrom- og personfellesskap inn i den språkleg formidla bodskapen. "23)

Endvidere understreger Rommetveit at deiktiske manifestationer ikke bare er bærere af henvisning i al abstrakthet, men at de fæstner den konkrete kommunikationshandling til tids-, rum- og personakserne, både fysisk og socialt; og den umiddelbare konsekvens heraf er at den deiktiske beskrivelse må indeholde en redegørelse for henvisninger inden for såvel det sociale rum som det fysiske.

Det mest interessante hos Rommetveit er imidlertid nok hans pointering af at deixis må betragtes som et konstituerende træk ved brugen af sprog. I og med at en sproglig praxis aldrig er uafhængig af situationelle faktorer af fysisk, social og kommunikativ art, er en forståelse af den sproglige ytring altid bundet til indsigt i situationen og den relation som ytringen har til denne situation. Medmindre en sådan forståelse, der implicerer de deiktiske elementer, er til stede i et vist minimum er ytringen, eller måske rettere meningen med den uforståelig.

Men lad os efter disse mere principielle bemærkninger se lidt mere konkret på hvad Rommetveit og med ham Habermas og Wunderlich har at sige om den deiktiske funktion²⁴⁾.

Som antydnet er hovedfunktionen for det deiktiske element i sproget at give plads for systematiske (om)fortolkninger af en ytring alt efter situationsrammen. Dette grundsyn er i første omgang identisk med den situationsforankring af de deiktiske ord som blev omtalt under behandlingen af Bühler. Men som følge af det gennemførte funktionelle sprogsyn betyder ytringens deiktiske forankring endvidere at deixis er situationsforankrende. Som illustration skal anføres et eksempel som Rommetveit selv anvender:

"Den gamle mand er fattig"²⁵⁾

Med en traditionel indholdsanalyse af sætningen vil man kunne vise hvorledes indholdet kan bestemmes som to påstande: 1. manden er gammel, og 2. manden er fattig. Men som ytring må sætningen imidlertid analyseres anderledes. Man må nu fokusere på meddelelsesstrukturen. Som meddelelse eller ytring indeholder sætningen således kun en enkelt intenderet information, nemlig den at den gamle mand er fattig. Selve udtrykket "Den gamle mand" fungerer i denne sammenhæng ikke som en påstand, men som en identifikation - eller som en udpegning af hvem der siges noget om. Men netop som udpegning af en person (eller evt. en

genstand) fungerer udtrykket deiktisk på linje med "du", "I", "han" etc. Forskellen mellem "Den gamle mand" og fx "han" er kun graden af specifikation i udpegningen/identifikationen.

Denne forskel er imidlertid vigtig idet den fremhæver et aspekt ved deiktiske udtryk som tidligere har været ganske upåagtet, men som ikke desto mindre er særdeles væsentligt. Hverken "han" eller "Den gamle mand" er blot og bar udpegning. Der er forskel på at pege og bruge sproget. I begge udtrykkene, anvendt som udpegning, er der nemlig tillige en beskrivelse af det der peges på. I "han" er det fx, at objektet er af hankøn i modsætning til hunkøn, at man i situationen måske omtaler en person uhøfligt, at man forudsætter at modtageren er klar over hvem personen er etc. I "Den gamle mand" at personen er af hankøn, at han er gammel (ser gammel ud) + mindst lige så meget som blev nævnt i forbindelse med "han" iøvrigt.

Hvis man nu i stedet for "Den gamle mand" havde sagt "Den skaldede mand", eller måske "Den grimme mand", "Manden i det krøllede tøj", "Den rare mand" el. lign., så havde man fokuseret på en alternativ egenskab ved det udpegede. Det vil sige at når man i sin udpegning også beskriver, så fremhæves der visse egenskaber fremfor andre ved det givne objekt. Der er i og med beskrivelsen gives foretaget et valg. Dette valg er i den aktuelle situation ofte afgjort på forhånd af en række sociale konventioner. Visse beskrivelser er relevante i visse situationer, andre ikke.

Deiktiske udtryk indeholder således via beskrivelsen tillige et perspektiv, en synsvinkel som objektet ses fra, og at beskrive deiktiske ord som ren og skær henvisning er derfor at overse betydningen af deiktiske udtryk som sprog har afgørende fællestræk med sproget, nemlig identifikation og beskrivelse af omverdenen. Netop som følge heraf må en beskrivelse af deiktiske udtryk indebære en påvisning af såvel deres situationsforankrede som situationsforankrende karakter. Under en udpegning fastlægger man som afsender via sin beskrivelse inden for visse grænser også hvordan en genstand skal forstås.

Som kommunikation fungerer disse deiktiske udtryk imidlertid kun på baggrund af en etableret intersubjektivitet der bla. medfører at man som modtager ihvertfald foreløbig må acceptere den beskrivelse som afsenderen giver hvis kommunikationen skal kunne fortsætte. Med Rommetveits udtryk kan man derfor sige at deiktiske udtryk implicerer en

kontrakt mellom afsender og modtager, noget der understreger deres situationsforankrende funktion.

Den betydning som Rommetveit selv tillægger det faktum at deiktiske udtryk også er situationsforankrende, kommer bedst frem ved at citere hans konklusion angående forholdet mellem deixis, sprog og situation:

"Utfallet (af en kommunikationshandling IP) blir - sett i eit intensjonalt perspektiv - ei konstituering av vendinga som ei social realitet i ei verd som netopp ved (...) spesifikasjon og deiktisk forankring av "fakta" - blir ein intensjonal og aktivt organisert yttre verd".²⁶⁾

Rommetveit knytter yderligere en forbindelse mellem deixis og sætningens frie information. Skellet mellem fri og bunden information - der for øvrigt svarer ret nøje til Hallidays "tema-rem"²⁷⁾ - er to betegnelser der dækker henholdsvis sætningens forudsatte viden og den viden som sætningen anvendes til at overbringe. I eksemplet fra før var den frie information at manden var for gammel, og den bundne at han var fattig. Den deiktiske henvisning er således knyttet sammen med den frie information. Selv skriver Rommetveit om dette forhold:

"Den ramme av usagde føresetnader som ytringa er innfelt i, kan ofte best karakteriserast som perspektiv, kontraktar om emnet, og fortolkning av situasjonen som kan formidlast i den felleskoden som er vilkåret for språkleg og kommunikasjon (...). Og ettersom den talande og handlande eg'et er eit og samme eg, blir difor tids-, rom- og personaksene i språkhandlinga også eit koordinatsystem for moglege handlingsalternativ: Kva eg kan gjera i ein gitt situasjon, det gir sig delvis sjølv ut frå min subjektive og i stor mån språkleg strukturerte representasjon af situasjonen".²⁸⁾

Det er detaljer der adskiller Rommetveits konkrete beskrivelse af forholdet mellem sprog og situation fra Habermas og Wunderlichs, selv om de kalder tingene noget andet, så der er ingen grund til at gå nærmere ind på dem her. Det betyder videre at heller ikke deixisbegrebet behøver nogen særlig omtale. Men det gør derimod den kritiske forståelse af relationen mellem sprog og situation som Habermas og Wun-

derlichs filosofiske grundholdning giver anledning til. De opererer nemlig med et transcendentalt kommunikationsfællesskab der umiddelbart giver mulighed for at påvise de sløringer og fordrejninger som sprogbugen indeholder p. gr. a. de samfundsmæssige forhold, og i modsætning til Rommetveit har de en filosofisk forankring der perspektiverer deres sprogbrugsbeskrivelse, så de undgår den hovedløse praxis som Rommetveit næppe kan sige sig helt fri for.

Deixisbegrebet kommer i den her præsenterede udformning til at spille en afgørende rolle for hele sprogteorien. Som sprogets umiddelbare og middelbare kontakt til situationen synes det som om den dialektiske relation næppe var kommet i stand overhovedet uden deixis, og medmindre sproget var integreret i situationen ville det ikke være muligt at eftervise nogen gensidig påvirkning. Især synes identifikationsprocessen som den fremtræder hos Rommetveit (og Wunderlich) at være vigtig, både ud fra et erkendelsesmæssigt synspunkt og ud fra et kommunikativt: Hvis identifikationsprocessen sker via sproget, så har det en tilsvarende vigtig rolle i styringen af erkendelsen, og som vist hos Rommetveit udgør deixis en vigtig part heraf.

Kommunikativt er denne primært deiktiske identifikation afgørende for på den ene side den proaktive styring af kommunikationsforløbet, men på den anden side også for det rum hvori kommunikationen skal forløbe, fordi identifikationen per se fastlægger det rum den finder sted i. Foreløbigt kender vi allerede forskellige typer. Bühler skelner mellem et fysisk rum (deixis ad oculos) og et forestillet (deixis am phantasma), som man genfinder hos Wunderlich. Rommetveit skelner mellem et fysisk og et socialt.

Det er indlysende at et forsøg på at beskrive deixis må tage udgangspunkt i en forståelse af sproget som et åbent komplekst system, både fordi deixis først her tillægges en virkelig betydningsfuld funktion, og fordi sprogbrugsbeskrivelsen for mig at se i denne sammenhæng synes mest adækvat. Når jeg derfor i den følgende del vil forsøge at beskrive ytringens deixis bliver det med afsæt i denne sidste beskrivelsestype.

2. Ytringens deixis.

2.1. Hvad er en ytring?

Før det er muligt at beskrive ytringens deixis er det nødvendigt at få nogenlunde klarhed over hvad en ytring er, og her kan det være formåls-

tjenligt at tage udgangspunkt i det forhold ytringen har til andre allerede kendte sproglige størrelser (sætninger og ord).

I de fleste sprogbeskrivelser optræder ytringerne som en restkategori, og er derfor altid beskrevet meget omtrentligt. Groft taget er det sådan, at det man ikke kan beskrive inden for det traditionelle system, det kaldes ytringer og udskilles. Tager man fx. forholdet mellem sætningen og ytringen, så er hovedparten af de skillelinjer man trækker i sætningsbeskrivelsen irrelevante for ytringen. Det gælder skelnen mellem hoved- og bisætninger, mellem reglerne for ordklassernes kombination, mellem forskellige logiske udtryksmåder, mellem mulige led-sætningstyper osv. Desuden kræver sætningen normalt en NP og en VP hvad ytringskategorien ikke gør, bla. fordi de "sætninger" der ikke indeholder både NP og VP kaldes ytringer.

Med hensyn til forholdet mellem ytringen og ordet gælder den samme tendens. De morfologiske regler der er knyttet til de forskellige ordklasser er stort set uden betydning for ytringen. Det gælder de semantiske morfemer såvel som de syntaktiske. Faktisk kan man konstatere at de relativt præcise lingvistiske differentieringer der knytter sig til sætningen og ordet (+ diverse led), at de i det store og hele er uvæsentlige i en bestemmelse af ytringen.

Det må betyde, at enten forbliver ytringen en diffus kategori som man må leve med, eller at man må prioritere nogle andre beskrivelseskategorier end de lingvistiske, og dette sidste er der flere tegn på at man skal. Fx viste det sig jo i forbindelse med deixis at den lingvistiske beskrivelse kom til kort, og det er nærliggende at tro at den også gør det her, bla. på grund af deixisbegrebets nære sammenhæng med ytringen.

Det er således min opfattelse at i forbindelse med ytringen, tentativt karakteriseret som sprogbrugens byggeklodser, er det de lingvistiske beskrivelsesredskaber der er irrelevante, og at ytringen kun er en restkategori fordi apparaturet kun er beregnet til "renset" sprog.

Det alternative beskrivelsesredskab er som man kan forvente kommunikativt orienteret, og de relevante kategorier er: udsigelsesstrukturen (der indeholder talens/skriftens 1., 2. og 3. person), tiden (den kronologiske og den oplevede), stedet (geografisk/fysisk og socialt - se under rumkategorierne senere), kommunikationssituationen og intersubjektiviteten, og i forhold hertil er sætninger og ord sekundære ytringstyper.

- Tingene bliver på en måde vendt på hovedet. Det der før var en rest-kategori, det er nu det vigtigste, og det der tidligere var biomstændigheder, det er nu det væsentlige. Men hvilke konsekvenser har det så for kategoriseringen af det sproglige materiale? Hvad er en ytring?

For det første er ytringen som nævnt ikke begrænset af at skulle indeholde flere led. En ytring kan sagtens være fx "Gå!", "Ham?", "Der!", "Ud!", eller "Fy!", og behøver således ikke at opfylde sætningens krav om flere led. Men for det andet består ytringen heller ikke nødvendigvis af nominale eller verbale led, og for det tredje prioriterer ytringskategorien ikke skriftsproget fremfor talesproget, og det medfører at de såkaldt atypiske sætningstyper optræder med langt større hyppighed og med samme status som sætninger (og ord, jf. fx. "Hm!")

At det talte sprog i høj grad består af ytringer der ikke er formet som sætninger er næppe epokegørende. Men hvad med det skrevne? Her er den gængse opfattelse at ytringer og sætninger stort set falder sammen (vi ser bort fra nedskrevet talesprog). Imidlertid er dette en sandhed med modifikationer, tænk blot på de notater man nedfælder til eget brug, den moderne lyrik, avisoverskrifterne, plakaterne, demonstrationstexter, etc. etc. Det er en temmelig stor del af det faktiske, skrevne sprog man afskærer hvis man fastholder at sætninger og ytringer er det samme.

Udskifter man studiet af sætninger og ord med studiet af ytringer medfører det at situationsbegrebet kommer til at spille en afgørende rolle. Forståelsen af ytringen er nødvendigvis bundet stærkere til situationen, bla. fordi der ikke sættes de samme sproglige expliciteringskrav til den (ytringen) som til sætningen. Det vil konkret sige at studiet af ytringer kræver en fastlæggelse af kommunikationssituationen, og det vil sige henholdsvis skrive- og talesituation.

Fælles for begge disse gælder det at de i hovedsagen konstitueres af afsender-modtagerforholdet (som typer i teksten og som faktiske kommunikanter med diverse sociale roller), mediet, situationstypen mht. fysiske og sociale aspekter - både hvad angår ytringens produktion og reception. Specielt for skrivesituationen kommer genrebegrebet ind som delkonstituent af situationstypen, og for talesituation stemmeklang og intonation, og for så vidt det er en face-to-face situation alle de øvrige non-verbale tegn.

- Denne sidste udvidelse af det relevante studieområde medfører at ytringen ikke længere kan begrænses til verbalt sprog. Fx kan "Ud!" i en face-to-face situation udmærket erstattes af en gestus, og ofte er det sådan at verbal adfærd og gestus følges ad.

Ytringens forhold til situationen er dobbeltvirkende, eller mere præcist: dialektisk, idet forholdet er vekselvirkende i et dynamisk forløb. Ytringens forhold til situationen kommer til udtryk tre steder:

1. Emnet for ytringen. Det kan i en talesituation være referenten og i en skrivesituation referenden. Her sætter situationen ofte grænser for hvad der kan inddrages som adækvate emner, se senere i forbindelse med det diskursive rum.
2. Udpegning af emnet eller henvisning til det. I og med man gør ét emne (i øvrigt altid blandt flere mulige) til kommunikationens indhold foretager eller forudsætter man en identifikation, og det vil sige en deiktisk henvisning.²⁹⁾
3. Den sproghandling som ytringen er udtryk for. Når man henviser til et fænomen sker det via en eller anden illokutionær force, faktisk er det umuligt at tænke sig en ytring uden at den også er udtryk for en illokutionær handling.

Vi kan herefter definere ytringen som en kommunikativ enhed af verbal og/eller non-verbal karakter bestående af en proposition, en deiktisk udpegning og en sproghandling (illokutionær), specificeret af de givne konkrete kommunikationssituationelle omstændigheder (se senere under omtalen af de forskellige ytringer).

En ytring adskilles da fra en anden hvis propositionen ændres, hvis den deiktiske udpegning sker på en anden måde, hvis den illokutionære handling skifter, hvis 1. personen (afs.), 2. personen (modt.), tiden, stedet, mediet, genren etc. skifter. Afgørende for ytringen som kommunikativ enhed er kommunikative faktorer, ikke blot sproghandlingen som hos Searle, og slet ikke skriftsprogets og talesprogets pauseringer.

Men hvad er så ikke ytringer? Det er først og fremmest lyde og tegn der ikke kan føres tilbage til en potentiel kommunikatant, det vil sige en 1. personal kommunikativ instans (en person, en institution el. lign.). Men derudover er det heller ikke ytringer der frembringes hvis man skal rømme sig - for at klare stemmen, hvis man bøvser eller nyser, blinker med øjnene, snøfter, kradser på et stykke papir, tegner

små mænd når man taler i telefon, siger "ah" når lægen skal se ned i halsen etc. Men disse ting kan gøres til ytringer, enten ved at 1. personen anvender dem intentionelt i en kommunikativ sammenhæng eller ved at 2. personen lader dem indgå som intentionelle udtryk, som ytringer, jf. også her skramlen med porcelænet i køkkenet efter middagsmaden.

Ytringer er således ikke fast afgrænsede enheder, men fordi de indgår i kommunikation er de bundet til interpersonelle relationer, og derfor evt. også til det subsprog som to ægtefæller eller en bestemt gruppe har eller danner sig indbyrdes.

2.2. Ytringens henvisningsformer.

Mit interesseområde er ytringens henvisningsfunktion, og som det fremgår af definitionen er henvisningsfunktionen eller deixis en universel egenskab ved ytringen. Alle ytringer henviser fordi de identificerer referenter/referender, eller bidrager til det. Og som D. Wunderlich har vist det i sin Referenz-Semantik sker denne henvisning enten situationsafhængigt eller "situationsuafhængigt", men vel at mærke sådan at den situationsafhængige er den nødvendige forudsætning for den "situationsuafhængige".³⁰⁾

Men i og med at ytringen ikke alene defineres som en sproglig enhed er den deiktiske henvisning heller ikke begrænset af sproget, og ytringsdeixis har derfor følgende manifestationer: En gestuel, en sproglig og en kombination af begge. I det følgende har jeg forsøgt at stille de kategorier op som ytringsdeixis umiddelbart kan manifesteres i, og jeg har i den forbindelse ladet mig inspirere af D. Wunderlich:³¹⁾

1. Gestus (rum): "Hvor ligger Købmagergade?" Svar: En pege i den rigtige retning. - Det kunne naturligvis også have været et nik med hovedet, en bevægelse med armen, en retten blikket mod Købmagergade etc.
2. Gestus (tid): Er nok ret sjælden, men eksempler kan hentes inden for sportsverdenen. Fx har man en gestuel markering af 'nu' når man med et sortternet flag markerer at væddeløbsdeltagerne er kommet over målstregen. Gestuel markering af "før" og "efter" har jeg ikke kunnet finde eksempler på.

3. Gestus (person): "Hvis tur er det nu?" Svar: Fx en pege på enten sig selv eller en anden.
4. Gestus (genstand): "Hvad for en skal vi tage denne gang?" Svar: Pege på den ønskede genstand.

Men det er ikke kun i talesituationer at ytringers henvisning fungerer gestuelt. Tænk fx på pile i forskellige sammenhænge som vejvisere, som henvisende til forskellige personer eller genstande, Og det sker heller ikke altid i to-vejs situationer, jf. film.

5. Gestus + rumdeiktiske udtryk: "Der skal du ikke gå ud" eller "Skrid" kombineret med en passende armbevægelse.
6. Gestus + tidsdeiktiske udtryk: "Nu!" - som markering af at nu kan 100-meter løbet begynde sammen med et kropsligt udtryk for dette tidspunkt.
7. Gestus + persondeiktiske udtryk: "Jeg vil gerne bede om ham og ham og ham til køkkentjeneste". I denne situation vil "ham" ofte være ledsaget af en præciserende gestus.
Et andet eksempel er hvervningsplakaten fra 1. Verdenskrig hvor en officer ser og peger direkte på betragteren, og hvor teksten lyder: "We Want You!"
8. Gestus + genstandsdeiktiske udtryk: Her gælder principielt samme udtryk som under 7, blot med henvisning til inanimata.
9. Gestus + demonstrativer: "Det er den der vi skal bruge." + en pege.
10. Gestus + bestemthed: Idet man står på Højbro og peger op på Christiansborg og siger: "Folketinget afgør sagen på torsdag".

Også Poul Vads eksempel i "Rubrik" (se note 19) bliver relevant i ytringssammenhæng. For alle henvisninger her gælder det nemlig at de ikke blot peger på diverse steder, tider, personer eller genstande, men tillige på den 1. person der foretager udpegningen, den 2. person pegningen sker for, og den situation udpegningen sker i. At tale om henvisningen isoleret er ikke muligt fordi ytringen altid må ses i sin kommunikative sammenhæng. Herved understreges forskellen mellem ytringsdeixis og fx. Bühlers deixisbeskrivelse (mht. de omstændigheder som ytringsdeixissen skal ses i, se senere i dette kapitel).

Den sidste gruppe manifestationsmuligheder ytringsdeixissen har er de allerede nævnte verbale henvisninger, og der er ingen grund til at gå nærmere ind på dem her udover blot at nævne dem:

11. Rumdeiktiske udtryk (her, der etc.)
12. Tidsdeiktiske udtryk (før, nu, efter etc.)
13. Persondeiktiske udtryk (jeg, du, ham, De, vi etc.)
14. Genstandsdeiktiske udtryk (den, det etc.)
15. Demonstrativer
16. Bestemthed

Men ytringen har naturligvis også interne henvisninger: anaforerne. Kategoriseringen af dem hviler på et andet grundlag, idet henvisningen udelukkende sker inden for et tekstligt univers hvorved det er forholdet mellem referenden og det henvisende tegn der bliver det interessante.

Stadigvæk med D. Wunderlich i ryggen kan man skelne imellem følgende henvisningskategorier:

1. Konference, enten mht. et enkelt objekt eller med flere:
 Bilen - den - den gamle smadrekasse
 Jensen - han - den imbecile person
 etc.
 Det interessante er her at også den 2. mulighed (smadrekasse, imbecile person) er anaforer. Men principielt fungerer de på samme måde som 'den' og 'han'.
2. Referenceforskellighed mht. enkelte eller flere objekter:
 den ene - den anden
 de første - de sidste
3. Reference indsnævring mht. tællelige og utællelige størrelser:
 husene - en af dem/nogle
 mændene - den ene/den anden
 vand - noget/lidt
4. Referenceudvidelse mht. tællelige og utællelige størrelser:
 jeg - du - jeg - I
 jeg - vi
 Det jeg tænker på her er at man kan skifte sin 2. person ud med en flertalsform og stadigvæk fastholde 2. personen, men nu blot inkludere flere, og i det andet tilfælde at "vi" skal forstås på baggrund af et allerede anvendt "jeg".
 lidt vand - noget/meget.
5. Referenceforening:
 jeg og du - vi

Karl og Birgit - de

Betjente og demonstranter - alle sammen

etc.

Og endelig skal jeg nævne verbet "gøre" der i visse sammenhænge optræder anaforisk, fx "Jeg kommer i morgen, det gør jeg altså, så må du selv om det!"³²⁾

Som det var tilfældet med sætningen er det evident at den enkelte ytring indeholder flere deiktiske henvisninger på én gang, men det skal jeg vende tilbage til lidt senere. Vi skal først se lidt på de rum som henvisningerne kan ske i med det formål at få specificeret henvisningsrummet.

2.3. Ytringens henvisningsrum.

Netop fordi ytringen fungerer som kommunikation består henvisningsrummet af en række forskellige delrum der hver for sig kan dominere i den konkrete kommunikationssituation, og vi kan som indledning til beskrivelsen af dem tage udgangspunkt i de to kendte rumkategorier:

1. Deixis ad oculos
2. Deixis am phantasma.

Der er ingen grund til at gå nærmere ind på en beskrivelse af dem her, for den er allerede foretaget, men det er måske nok lige værd at pointere at denne skelnen i ytringssammenhæng ikke er tilstrækkelig nuanceret idet den ikke opfanger sociale skel på grund af det bagved liggende situationsbegreb. Men det betyder naturligvis ikke at Bühlers skelnen ikke er relevant. Det er den i allerhøjeste grad, og i virkeligheden betegner den et afgørende skridt i forståelsen af forholdet mellem sprog og situation. Endnu mere original forekommer den at være når man tænker på at den så dagens lys i 1934 da den klassiske strukturalisme var på sit højdepunkt inden for sprogvidenskaben, oven i købet især på det europæiske fastland.

Det man kan bruge den til her er som specifikation med hensyn til oplevelsen af de forskellige ytringsrum. Men før vi nærmere går over til dem skal jeg nævne endnu en gruppe som også spiller en rolle i den nærmere bestemmelse af ytringsrummene, og det er tidsrummene:

1. Fremtid
2. Nutid
3. Fortid.

Ofte kaldes de tidstrin, men kan lige så godt og mere adækvat i en kommunikativ sammenhæng karakteriseres som rum idet ytringen ved hjælp af tempus kan binde referenten til enten fremtid, nutid eller fortid (- eller til noget "altidigt").

Forholdet mellem den første kategorisering og denne her er at fremtid og fortid (og nutid i mere specielle omstændigheder) kan ses som en specifikation af Deixis am Phantasma.

De overordnede rumkategorier i ytringssammenhæng er imidlertid:

1. Fysisk rum
2. Socialt rum
3. Diskursivt rum
4. Textrum

- Og i relation til dem er de foregående derfor underordnede.

Det fysiske rum kan defineres som det rum der indeholder de umiddelbare spatiotemporale lokationer, og hvis dimensioner er af fysisk art: højde, dybde, bredde, længde, og mht. tid, en række forskellige tidsafsnit og tidspunkter. I en ytringssituation kan lokationerne udtrykkes i konventionelt vedtagne termer: metersystemet og kalenderen, og i subjektivt oplevede kategorier: "Det tager ingen tid", "Der er helvedes langt derhen" etc. I en deiktisk sammenhæng betyder det, at man i ytringen kan henvise til disse fysiske størrelser og dimensioner som faktisk herværende fænomener, - og i så fald svarer henvisningen til Bühlers deixis ad oculos. Eller man kan ved at forrykke henvisningen i tid eller ved at henvise til en referent uden for synsfeltet operere med et forestillet rum, og det vil sige anvende en deixis am phantasma - her sammen med de forskellige henvisningsmuligheder som Bühler anfører desangående, jf. tidligere.

Det sociale rum kan defineres som det rum hvis dimensioner er sat af den sociale organisation i samfundet, og det er derfor ofte mindre håndgribeligt end det fysiske rum.

Det sociale rums dimensioner eksisterer som typificerede forestillinger om samfundet hos sprogbrugerne sammen med de udtryk disse forestillinger har, og selve det sociale rum består af socialiserede kategorier og betydninger.

I det sociale rum spiller tiden en særlig rolle som udtryk for den historiske bevidsthed. Således er 'før' ikke blot et tidligere punkt på tidslinjen, men et historisk punkt hvor særlige forhold gjaldt, enten det gælder individets egen historie eller samfundets.

I det hele taget er dimensionerne i dette rum ikke umiddelbart synlige for øjet, og derfor er den Bühler'ske skelnen mellem *deixis ad oculos* og *deixis am phantasma* heller ikke relevant som før. Hvis man endelig skulle bruge dem, så er det nærmeste nok at henføre det sociale rum til *deixis am phantasma*, men med den vigtige modifikation at rummet faktisk eksisterer som fælles bevidsthedsgods og ikke som individuelle forestillinger. Netop her træder Böhlers eksistentielt etablerede begreber frem som utilstrækkelige i bestemmelsen af sociale dimensioner. (Man må her skelne mellem dimensionerne og udtrykkene for/henvisningerne til dem, for de er naturligvis synlige. Det er ofte en af hensigterne med brugen af dem. Tænk blot på statussymbolernes funktion).

I en kommunikativ sammenhæng mener jeg som sagt at en skelnen mellem et fysisk rum og et socialt er mere adækvat end Böhlers, og grunden er som vist at den jeg foreslår er mere almen og inkorporerer både Böhlers og tidsrummene.

Men ytringer fungere ikke blot på dette almene niveau. De fungerer også i mere udprægede textsammenhænge. Derfor er det rimeligt at operere med på den ene side et diskursivt rum og på den anden et textum.

Det diskursive rum udtrykkes når man i en samtale fx. siger: "Hvis jeg må vende tilbage til det vi snakkede om for lidt siden." Her er det hverken det fysiske eller det sociale rum der er dominerende (selvom de er til stede; det fysiske rum i og med at ytringen faktisk siges, evt. i en face-to-face situation, og det sociale fordi ytringen indgår i socialt struktureret kommunikation - fx en samtale, fordi der anvendes tiltalende "du" og fordi sprogbrugerne indtager forskellige roller i relation til hinanden). Det rum der dominerer er det diskursive, dvs. et rum hvis grænser sættes af de emner samtalen drejer sig om. Her kan det fysiske og det sociale naturligvis spille ind hvad angår valget af emner i den konkrete situation, men det ændrer ikke ved henvisningsrummets begrebsmæssigt unikke karakter. Uden at jeg dog har kraft til at tænke sagen helt igennem forekommer det mig at logikken spiller en væsentlig part i denne sammenhæng. En samtales emner eksisterer jo ikke ganske uafhængigt af hinanden hvad der ville give et temmelig atomiseret indtryk, men i logisk forbundne kategorier og relationer mellem dem. Når jeg derfor hævder at det diskursive rums grænser sættes af de involverede

emner, så betyder det nok snarere at det er den underliggende logik der bestemmer hvor grænserne går og kommer til at gå. Men heller ikke denne logik er uafhængig og universel. Den er nemlig specifik i forhold til kommunikationstypen. Fx er den (eller bør den være) af streng videnskabelig art i en diskurs, af social/institutionel karakter ved en generalforsamling og relationel i konversation. I almindelighed sætter genren og bevidstheden om den de regler som sammen med det almindelige krav om kohærens danner logikken i det diskursive rum.

Det sidste rum, *textrummet*, er anaforens domæne, og rummets grænser er textens grænser. Men hvad er en text da? Når det drejer sig om skrevne tekster er problemet ikke svært at løse, her er textens begyndelse og slutning grænserne. Det samme gælder ved monologer. Her sættes grænserne ligeledes ved monologens begyndelses- og slutpunkt, men hvad ved dialoger? Her spiller også extrasproglige faktorer ind. Hvis dialogen er en formel samtale (et møde med personalechefen fx.) så er det afgørende hvor længe man befinder sig inde på hans/hendes kontor (i telefonen hvor længe linjen "holdes varm"). Men er det en uformel samtale behøver den vedvarende kontakt ikke at være afgørende, selvom den ofte er det. Jf. ægteparret der med mellemrum veksler et par bemærkninger med hinanden. Her brydes teksten ikke nødvendigvis hver gang der er en pause; "samtalen" kan jo sagtens fortsætte alligevel. Man kunne så sige at her er det afgørende kriterium den gensidige oplevelse af vedvarende kontakt, en kontakt der brydes hvis man er væk fra hinanden igennem længere tid, hvor længe (eller i hvor stor afstand) afgøres af hvornår man fx begynder at hilse på hinanden igen, dvs. det tidspunkt hvor man på en eller anden måde markerer en begyndelse eller en afslutning - og det sker jo i de fleste tilfælde med en hilsen. Og så vidt jeg kan se er netop denne markering det sproglige og kommunikative kriterium for hvornår dialogale tekster begynder og slutter.

Det fysiske og sociale rum er generelle kommunikationssituationelle konstituenten, og henvisningerne i dem er deiktiske. I *textrummet* er henvisningerne anaforiske i overensstemmelse med de kategorier jeg tidligere har omtalt, mens henvisningerne i det diskursive rum kan være enten deiktiske eller anaforiske, det afhænger af om referenten er en referend. Således repræsenterer de to sidste rumtyper mere udprægede sproglige rum, omend på hvert sit niveau.

2.4. Sprogbrugernes rolle.

Jeg har nu forsøgt at beskrive ytringen som en kommunikativ enhed, dens henvisningsmuligheder og de rum den kan henvise inden for. Men jeg har endnu tilbage at sætte sprogbrugerne ind i sammenhængen som dem der foretager den henvisning ytringen bla. er udtryk for.

Sprogbrugerne henviser i en kommunikationssituation til sig selv og til hinanden på mangfoldige måder, men de mest karakteristiske i deiktisk henseende er ved hjælp af "jeg" ("vi") og "du" ("I"). Imidlertid er det vigtigt at understrege at disse personaldeiktiske udtryk ikke i første række peger på et fysisk tilstedeværende menneskeligt væsen, men på dette væsen som et kommunikerende individ. Det er jo den person der siger "jeg", 'jeg' henviser til. Derfor kan personaldeiktiske referenter nærmere beskrives som kommunikative instanser; "jeg" henviser primært til den talende som en kommunikativ instans, og "du" til den tiltalte som en kommunikativ instans. Og disse kommunikative instanser svarer så til talens 1. og 2. person.

Den struktur som 1. og 2. person (sammen med 3. person) indgår i kan man med den semiotiske term betegne: udsigelsesstruktur³³), og 1. og 2. personer som positioner inden for den. Således svarer "jeg" til en 1. personal position inden for udsigelsesstrukturen. I relation til henvisningsrummet vil det sige at "jeg" mere præcist henviser til en 1. personal position inden for et henvisningsrums udsigelsesstruktur. Det betyder videre, at den differentiering af henvisningsrummet som de forskellige rumtyper er udtryk for medfører en tilsvarende differentiering af de kommunikative positioner som sprogbrugerne kan indtage, og vi skal i det følgende se lidt nærmere på hvordan denne specifikation udmønter sig.

Som nævnt sætter sprogbrugeren sig i en 1. personal position når han/hun producerer en ytring, dvs. etablerer en kommunikativ struktur med sig selv som 1. person, den tiltalte som 2. person og en evt. omtalt som 3. person. Men hvis ytringen fx lyder "Ud!" eller "For-svind!", så kan man tilføje at det er det fysiske rum der dominerer. Det der henvises ud af er her hovedsageligt de fysiske omgivelser som de kommunikerende befinder sig i - selvom det naturligvis ikke altid behøver at være tilfældet. Heller ikke med disse ytringer.

Mens henvisningsfunktionen i dette tilfælde primært er bundet til de fysiske dimensioner, så må man imidlertid ikke glemme at ytringens

sproghandling (her 'ordren') altid er bundet til et socialt aspekt. Derfor fungerer denne ytring som ytring ikke blot fysisk, det gælder kun dens henvisningsfunktion.

Inden for dette fysiske rum udtrykker eksemplerne imidlertid begge deixis ad oculos. Hvis man i stedet for havde sagt: "Kan du huske dengang du juleaften hos dine forældre sagde "Ud!" til din bror?" ville henvisningen have været en deixis am phantasma.

Som sprogbruger kan man derfor i et fysisk rum have to synspunkter, et konkret og et forestillet, drømt, husket etc. Det vil sige at ytringen i etableringen af rummet samtidigt sætter det synspunkt som henvisningen sker fra. I ytringen repræsenterer sprogbrugeren som kommunikativ instans det synspunkt hvorfra der peges, og hvis der er tale om en deixis ad oculos er synspunktet det ydre øjes, hvis det er en deixis am phantasma det indre øjes.

I det sociale rum etableres synspunkterne noget anderledes, skønt måderne man udtrykker synspunkternes indbyrdes relation på i nogen grad svarer til dimensionerne i det fysiske rum. I det store og hele repræsenterer rollerne de forskellige synspunkter i det sociale rum, men rollerne må her forstås meget bredt. Det drejer sig nemlig ikke alene om de sociale institutioners roller, men også om de roller sprogbrugerne har på grund af deres kommunikative adfærd og samfundsmæssige placering i det hele taget. Det vil sige at to konverserende indtager rollerne "samtalepartnere", at mor og barn, når de opfatter hinanden som henholdsvis "mor" og "barn", er to roller, at arbejdssælger og arbejdskøber er to roller etc. etc. Det betyder videre at den samme sprogbruger indtager forskellige synspunkter inden for såvel det fysiske som det sociale rum al den stund han/hun indtager forskellige roller fx på forskellige lokaliteter: hjemme, på arbejde, på posthuset, hos slagteren, i skattevæsenets kartotek etc. (Også diakront indtager den samme person naturligvis forskellige roller).

Man orienterer sig ofte i det sociale rum ved hjælp af udtryk hentet fra det fysiske, selve forstillingen om samfundsstigen og -pyramiden kan henføres dertil, jf. "højt på strå", "de brede befolkningslag", "det højtærede medlem", "det høje ting", "høje dommer", høj- og lav adelen etc. Men hvad vigtigere er i forholdet mellem ytringen på den ene side og det fysiske og sociale rum på den anden: Trods dominans af enten det fysiske eller det sociale er det principielt altid muligt at

fremanalysere en fysisk og en social henvisning i den enkelte ytring. Tydeligst kommer dette frem når man inddrager mediet. Tager man som eksempel tv, så optræder 1. og 2. personen ikke blot som for hinanden fysisk tilstedeværende samtalepartnere, men tillige som repræsentanter for diverse institutioner, befolkningsgrupper, foreninger osv., i hovedsagen pga. mediets offentlige karakter.

De sproglige og kommunikative midler man har til at henvise til sin egen og modpartens position i det sociale rum er naturligvis ikke begrænset til fysiske rumbetegnelser i overført betydning. De omfatter også hilsen, tiltaleformer, emnevalg, (samtale)indledning, afslutning, emotiver og i det hele taget relationskommunikative udtryk, både af non-verbal og af verbal karakter. For skriftlig kommunikation spiller desuden stil og genre en afgørende rolle, idet disse to fænomener også indgår i den skriftlige relationskommunikation.

Sprogbrugeren har imidlertid overblik over ikke blot sin egen kommunikative position og rolle, men tillige over den tiltaltes og evt. over den omtaltes, jf. den normale brug af tiltaleformer, rollebetegnelser etc. Det vil sige at sprogbrugeren har en intersubjektiv bevidsthed om kommunikation. Han/hun har overblik over de involverede parterers roller og modroller (inkl. sin egen), og han/hun forholder sig reflek-siv hertil, idet han/hun er vidende om at han/hun selv har dette overblik, og om at modparten også har det.

I denne sammenhæng har det den meget vigtige konsekvens at de mulige synspunkters antal bliver fordoblet. Det er nemlig på grund af den intersubjektive bevidsthed muligt at se tingene fra modpartens synspunkt, enten det nu er den tiltaltes eller den omtaltes. Man kan så at sige rokere rundt med sit synspunkt. Et eksempel kan måske illustrere hvad jeg mener. Hvis jeg siger: "Jeg kommer nu!", så ser jeg faktisk min egen bevægelse fra modpartens synspunkt, jf. "kommes" deiktiske funktion. Eller hvis jeg siger: "Jeg vil sgu nødtigt være i dine sko lige nu.", så udtrykker jeg også at jeg forsøger at se tingene fra den tiltaltes synspunkt.

Ifølge Mead er det endvidere denne intersubjektive bevidsthed, den evne til at flytte rundt med synspunktet, der er det psykologiske kriterium for rollebegrebets socialpsykologiske realitet. Var man ikke i stand til at se sig selv udefra ville en rollebevidsthed (der jo netop er social) næppe være mulig overhovedet.

Imidlertid repræsenterer denne form for intersubjektivitet kun det første lag i kommunikationen. Det andet og dybereliggende lag udtrykkes i den viden om et vi-oplevet kommunikationsfællesskab som er den absolutte forudsætning for at indgå i nogen interaktion. Hvis ikke man på bunden oplevede at man var fælles om at kommunikere ville man nok snart holde op med det, jf. situationer hvor intersubjektiviteten ikke kan fastholdes i samtaler med skizofrene, fulde folk, børn på visse tidspunkter, senile etc. Denne fælles oplevelse af hinanden som nogenlunde fornuftigt tænkende individer er en abstrakt forudsætning, også for at man kan skifte synspunkt og blive forstået når man gør det.

Som det helst skulle fremgå indebærer denne form for intersubjektivitet dog ingen forstilling om "kognitiv konvergens". Intersubjektivitet er nok en forudsætning, noget man regner med, men det er ingen biologisk indretning der styrer interaktionen. Tværtimod synes intersubjektivitet at være noget man regner med indtil det modsatte tydeligt er vist. I andre situationer noget man, evt. med en vis skepsis, foreløbigt accepterer, fx hvis man ikke rigtig er klar over hvem man taler med, og der er risiko for at vedkommende måtte være utilregnelig i en eller anden henseende - eller fundamental usolidarisk.

Hvis ens oplevelse af hinanden ikke svarer til den andens/de andres, kan man reagere på tre måder: Man kan afbryde kommunikationen, dvs. ophæve de kommunikative positioner og henvisningsrummet. Man kan også hvis der er for stor forskel - og hvis man har magt til det - ophæve den andens synspunkts gyldighed, dvs. gøre modparten uansvarlig, og endelig kan man indgå i en konflikt om hvis sociale synspunkt der skal gælde.

Uden at ville gøre noget stort nummer ud af det skal jeg endelig kort omtale sprogbrugerens synspunkter inden for teksttrummet og det diskursive rum.

Hvad angår teksttrummet, så gælder der stort set de samme forhold som allerede nævnt, dog er der nogle særlige og for textlæsningen interessante synspunkter inden for den fiktive verden, nemlig de forskellige fortællerkategorier, herunder den explicitte og den implicitte, fx. Men af pladsgrunde skal jeg ikke komme nærmere ind på dem her.

I det diskursive rum foregår henvisningerne til de emner der er berørt eller som skal berøres i en kommunikation, og synspunkterne er således konstitueret som deixis am phantasma'ske, men naturligvis med

de samme forbindelser til de kommunikative instanser og sociale relationer som tidligere omtalt.

Endelig vil jeg forsøge at formulere forholdet mellem ytringen, henvisningsrummet og sprogbrugerne i relation til deixis.

Af ytringens henvisning fremgår det hvilke(t) rum henvisningen fungerer i. Men på den anden side sætter rummets/rummenes dimensioner nogle grænser for hvordan der kan henvises.

Sprogbrugerne er som individer eller som repræsentanter for institutioner sprogproducenter, og som sådan ophavet til ytringen. I forhold til den deiktiske henvisning der er nedlagt i ytringen optræder de imidlertid som kommunikative synspunkter hvorfra der henvises, men da sprogbrugerne samtidigt optræder som intersubjektive væsner ligger deres synspunkt ikke fast hvad de godt selv ved sammen med en viden om at det gør den tiltaltes og den omtaltes heller ikke nødvendigvis.

Men på den anden side er det vigtigt at understrege at sprogbrugerne som sprogproducenter selv spiller hovedrollen i etableringen af henvisningsrummet via ytringerne, dog begrænset heri af både sprogets og henvisningsrummenes intersubjektive karakter. Videre at de inden for rummene etablerer synspunkter ligeledes af potentiel intersubjektiv karakter - alt sammen ved at sætte en ytring.

Og det er disse faktorer der i en dialektisk proces er bestemmende for ytringens deixis.

NOTER

1. Se dem fx hos J. Enggard & K. Poulsgaard: Basil Bernsteins Kodeteori, p. 84.
2. Apollonius Dyskolos: Scripta Minora. Omtalt i H. Steinthal: Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern, p. 313.
3. L. Hjelmslev: La nature du pronom.
4. Ibid. p. 52.
5. Man kan se en tilsvarende bestræbelse hos andre lingvister med omtrent den samme sprogopfattelse, fx L. Bloomfield i "language" Se heri især kapitlet "Substitution".

6. Se Ray Dougherty: *An Interpretative Theory of Pronominal Reference*. (Jeg må naturligvis her tage et forbehold mht. forfatterens repræsentativitet; der findes måske mere kvalificerede deixisbeskrivelser inden for transformationsgrammatikken som jeg blot ikke har kendskab til.)
7. Se Charles Fillmore: *Deixis I + II og Toward a Theory of Deixis*.
8. *Proprium* skal her forstås filosofisk, dvs. som navn på et begreb, og ikke traditionelt lingvistisk som et egennavn.
9. B. Russell: *An Inquiry into Meaning and Truth*, p. 106.
10. *Ibid.* p. 132.
11. W. Quine: *Word and Object*, § 21, p. 101.
12. *Ibid.* § 47, p. 226ff.
13. Her og i det følgende gør jeg brug af Asta Fink: *Teori-praxis*.
14. *Ibid.* p. 18f.
15. Dag Østerberg: *Forståelsesformer*, p. 15ff.
16. K. Bühler: *Sprachtheorie*. Del II *Das Zeigfeld der Sprache und die Zeigwörter*, pp. 79-148.
17. *Ibid.* p. 102.
18. Fx A. W. Burks, Nelson Goodman og J. Mohanty. Se litteraturlisten.
19. Se fx. G. Bergmann: *The Metaphysics of Logical Positivism*.
20. "Jeg ville gerne sige endnu mere om Ararat, men ord er forfængelige, og skønt det er nok at pege ville også det være tåbeligt, du ville uvilkårligt få opmærksomheden henledt på mig på grund af min pegen. At pege på Ararat er egentlig slet ikke muligt. Poul Vad: *Rubruk*, p. 160.
21. R. Rommetveit: *Språk, tanke og kommunikasjon*.
22. Jf intersubjektivitetsbegrebet hos G.H. Mead: *Mind, Self, and Society*.
23. *Språk, tanke og kommunikasjon*, op.cit. p. 46.
24. Jf J. Habermas: *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz* og især D. Wunderlich: *Referenz-Semantik*.

Desuden findes der en gruppe amerikanske socialantropologer, nemlig etnometodologerne, med et tilsvarende deixisbegreb til trods for at det er fænomenologisk funderet, men det vil føre for vidt i denne sammenhæng at komme nærmere ind på dem.

25. Ud fra eksemplet kunne man tro at deixis skal defineres præsuppositionelt, men her må man skelne skarpt imellem deixis og deiktiske udtryk. Deixis skal defineres som verbal eller non-verbal henvisning, mens deiktiske udtryk både henviser og beskriver.
26. Språk, tanke og kommunikasjon, op. cit. p. 124.
27. M. Halliday: Language Structure and Language Function,
28. Språk, tanke og kommunikasjon, op. cit. p. 260.
29. Hos Rommetveit var den sprogligt manifesterede deiktiske henvisning bundet til ytringens frie information. I denne beskrivelse af ytringens deixis er en sådan begrænsning ikke til stede. Det vil sige deixis kan være knyttet til præsuppositionelle forhold, men begrebet er det ikke pr. definition.
30. D. Wunderlich: Referenz-Semantik. I Maas & Wunderlich: Pragmatik und sprachliches Handeln, p. 105ff.
31. Ibid. p. 102.
32. Jeg berører her et meget stort og vanskeligt område, med en række interessante deiktiske problemstillinger, men det vil falde uden for denne oversigtlige artikels rammer at beskrive dette i detaljer.
33. Se fx. P. Aa. Brandt: Tegn, sætning, subjekt.

LITTERATUR

1. Den litteratur der er henvist til i artiklen.

- Apollonius Dyscolus: Scripta Minora. I Gustav Uhlig (Hrsg): Grammatici Graeci. Leipzig 1878.
- Bergmann, G.: (1954) The Methaphysics of Logical Positivism, London.
- Brandt, P.Aa.: (1974) Tegn, sætning, subjekt. GMT.
- Bühler, K.: (1965) Sprachtheorie. Stuttgart.
- Burks, A. W.: (1948) Icon, Index, and Symbol. I Philosophy and Phenomenological Research, vol. 9.
- Chomsky, N.: (1965) Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge.
- Dougherty, Ray.: (1969) An Interpretative Theory of Pronominal Reference. I Foundations of Language, vol. 5.

- Enggaard, E. & Poulsgaard, K. : (1974) Basil Bernsteins Kodeteori. København.
- Fillmore, Ch. : (1973) Deixis I + II. Forelæsningsnoter. København.
- Fillmore, Ch. : (1973) Toward a Theory of Deixis. Forelæsningsnoter. København.
- Fink, Asta: (1973) Teori-praxis. GMT.
- Goodman, Nelson: (1966) The Structure of Appearance. New York.
- Habermas, J. : (1971) Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz. I Habermas & Luhmann: Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Frankfurt a. M.
- Hjelmslev, L. : (1937) La nature du pronom. Aarhus.
- Mead, G. H. : (1962) Mind, self, and Society. London.
- Mohanty, J. : (1964) Edmund Husserl's Theory of Meaning. Phenomenologica, vol. 14.
- Quine, W. : (1960) Word and Object. London.
- Rommetveit, R. : (1972) Språk, tanke og kommunikasjon. Oslo.
- Russell, B. : (1940) An Inquiry into Meaning and Truth. New York.
- Steinthal, H. : (1890) Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern 2. Berlin.
- Vad, Poul: (1972) Rubruk. København.
- Wunderlich, D. : (1972) Referenz-Semantik. I Maas & Wunderlich: Pragmatik und sprachliches Handeln. Frankfurt a. M.
- Wunderlich, D. : (1973) Referenz-Semantik. I Funk-Kolleg: Sprache 2. Frankfurt a. M.
- Østerberg, D. : (1972) forståelsesformer. Oslo.

2. Anden Litteratur der beskriver deixis i lingvistisk retning.

- Allan, Keith: (1971) A Note on the Source of 'There' in Existential Sentences. I Foundations of Language, vol. 7.
- Bloomfield, L. : (1933) Language. New York.
- Brugmann, K. : (1904) Die Demonstrativen Pronomina der Indogermanischen Sprachen. I Schriften der K. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaft, Bd. 22. Leipzig.
- Brøndal, V. : (1928) Ordklasserne, København.
- Cusching, Steven: (1973) The Semantics of Sentence Pronominalization. I Foundations of Language, vol. 9.

- Fillmore, Ch. : (1966) Deictic Categories in the Semantics of 'come'. I Foundations of Language, vol. 2.
- Fillmore, Ch. : (1972) How to Know Whether You're Coming or Going. I K. Hyldgaard-Jensen (red.): Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik 2. København.
- Frei, Henri: (1944) Systemes de deictiques. I Acta Linguistica, vol. 4. København
- Harweg, R. : (1968) Pronomina und Textkonstitution. Beihäfte 2. Poetica. München.
- Heger, K. : (1963) Die Beziehung temporal-deiktischer Begriffskategorien in Französischen und Spanischen Konjugationssystem. I Beihäfte zur Zeitschrift für Romanische Philologie. Heft 104. Tübingen.
- Heger, K. : (1967) Temporale Deixis und Vorgangsquantität. I Zeitschrift für Romanische Philologie, Bd. 83. Tübingen.
- Hiz, Henry: (1969) Referentials. I Semiotica I, 2.
- Jakobson, R. : (1957) Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. Harvard University.
- Jespersen, O. : (1922) Language, Its Nature, Development, and Origin London.
- Jespersen, O. : (1923) Børnesprog. København.
- Jespersen, O. : (1965) The Philosophy of Grammar. New York.
- Lakoff, George: (1968) Pronouns and Reference. Parts I + II. Reproduced by the Indiana University Linguistics Club.
- Lakoff, Robin (1970) Tense and Its Relations to Participants. I Language vol. 46.
- Lyons, John: (1971) Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge.
- Lyons, John: (1974) Deixis as the Source of Reference. I E. Keenan (ed.): Formal Semantics of Natural Language. Cambridge.
- Wunderlich, D. : (1970) Tempus und Zeitreferenz im Deutschen. I K. Baumgärtner, P. von Polenz und H. Steger (Hrsg): Linguistische Reihe 5. München.

3. Anden litteratur der beskriver deixis i fænomenologisk retning.

- Filmer, Paul: (1972) On Harold Garfinkel's Ethnomethodology. I P. Filmer et. al.: New Directions in Sociological Theory, London.
- Garfinkel, H. : (1967) Studies in Ethnomethodology. Prentice Hall. New Jersey.

- Garfinkel, H. : (1972) *Studies in the Routine Grounds of Everyday Activities*. I D. Sudnow (ed): *Studies in Social Interaction*. New York.
- Garfinkel, H. & Sacks, H. : (1970) *On Formal Structures of Practical Actions*. I John McKinney & E. Tiryakin (ed): *Theoretical Sociology*. New York.
- Howey, G. : (1966) *Das Ego-Hic-Nunc System der subjektiven Orientierung*. Kiel.
- Poulsen-Hansen, S. : (1973) *Some Aspects of Human Interaction*. Handelshøjskolen. København.
- Psathas, G. : (1973) *Ethnologie, Ethnomethodologie und Phänomenologie*. I *Alltagswissen und Interaktion*, Bd. 2. Hamburg.
- Schutz, A. : (1963) *Common Sense and Scientific Interpretation of Human Interaction*. I M. Natanson (ed): *The Philosophy of the Social Sciences*. New York.
- Schutz, A. : (1971) *Gesammelte Aufsätze*, Bd. 1. Den Haag.

4. Anden litteratur der beskriver deixis kommunikativt.

- Cicourel, A. : (1973) *Cognitive Sociology*. London.
- Habermas, J. : (1970) *Toward a Theory of Communicative Competence*. I H. Dreitzel (ed): *Recent Sociology*. 2. London.
- Wunderlich, D. : (1968) *Pragmatik, Sprechsituation, Deixis*. Beiträge zur Literaturwissenschaft und Linguistik, Hft. 1. Saarbrücken.
- Wunderlich, D. : (1970) *Der Rolle der Pragmatik in der Linguistik*. Der Deutschunterricht, Hft. 4, årg. 22. Stuttgart.
- + de etnometodologiske referencer under pkt. 3, jf. artiklen.

5. Yderligere litteratur om deixis, herunder den semiologisk orienterede.

- Benveniste, E. : (1969) *Sémiologie de la langue*. 1 + 2. I *Semiotica I*. The Hague.
- Brown, R. & Gilman, A. : (1960) *The Pronouns of Power and Solidarity*. I P. P. Giglioli (ed): *Language and Social Context*. Penguin 1972/1974.
- Ducrot, O. & Todorov, T. : (1972) *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris.
- Peirce, Ch. : (1932) *Collected Papers II*. Harvard University Press.
- Sonne, Harly: (1974) *Noter til en diskussion af deixis*. Duplikat, København.